

S. MITCHELL & C. KATSARI (editörler), *Patterns in the Economy of the Roman Asia Minor*, [=Roma Dönemi Küçük Asya Ekonomisinde Örüntüler] (The Classical Press of Wales: Swansea 2005), xxxii+335 s.

Eskiçağ Anadolu arkeolojisi ve epigrafisi üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda ciddi bir artış kaydetmesine karşın, Anadolu tarihine ilişkin monograflerin sayısı aynı oranda hız kazanmış değildir. Böylesi bir boşluğu doldurmaya teşebbüs edenlerin birisi de Helenistik ve Roma dönemi Anadolu kültür tarihinin yaşayan en iyi uzmanlarından olan Stephen Mitchell'dir. Onun bu alana en son katkısı, uluslararası bir işbirliği ile gerçekleştirilen Roma dönemi Küçük Asya'sının ekonomi tarihini inceleyen bir eserdir. Roma İmparatorluğu'nun en gelişmiş bölgelerinden birisi olan Küçük Asya (Eskiçağ terminolojisinde bugünkü Anadolu'nun tamamını kapsamayan Küçük Asya, daha ziyade Fırat'ın batısında kalan bölümü adlandırmak için kullanılıyordu), ekonomik üretim ve dağıtım bakımından diğer bölgelere nazaran bazı tabii ve tarihi avantajlara sahipti. Her şeyden önce, doğal olarak deniz ve kara taşımacılığı yaygın ve mümkündü (Anadolu nehirleri taşımacılığa çok elverişli olmasalar da bütünüyle göz ardı edilmemeli); öbür yandan Anadolu'da kentleşme, Roma idaresinin kurulmasından çok önce başlamıştı ve bu olgu kuşkusuz ticaret potansiyeli yaratıyordu.

Roma dönemi Küçük Asya ekonomisi konulu kitabı ele almadan önce, S. Mitchell'in, şu ana kadar Anadolu tarihine yaptığı değerli katkıya kısaca temas ederek, söz konusu eserini ortaya çıkaran birikimine de dikkat çekmek istiyorum. Eskiçağ Anadolu tarihine ilgisinin başlangıcı 1960'lı yılların sonuna kadar geri giden S. Mitchell, doktorasını 1975'de Oxford'da 'Roma dönemi Galatia eyaletinin tarihi ve arkeolojisi' üzerine tamamladıktan sonra, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, özellikle Galatia ve Pisidia'da (kabaca Ankara çevresindeki Orta Anadolu ve Göller bölgesi) alan araştırmaları, kazı, epigrafi çalışması gibi çeşitli projeler gerçekleştirmiştir. Mitchell'in çalışmalarının en önemli meyvesi, büyük boy iki ciltlik Anadolu tarihidir¹. Anadolu tarihiyle (özellikle Orta Anadolu ve çevresi) ilgili literatür, arkeoloji, epigrafi, nümizmatik, alan araştırmaları sırasında sahip olduğu topografik deneyim de dahil olmak üzere, mevcut bütün materyalin bir araya getirildiği bu eser, D. Magie, T.R.S. Broughton ve A.H.M. Jones gibi bu alanda daha önce yazmış olan bilim adamlarının eserleri ile karşılaştırılınca, o zamandan bu yana zenginleşen bulguları da içerdiği için, daha kapsamlı ve analitik bir çalışma olarak ortaya çıkmaktadır². *Anatolia*'yı baştan sona okuyan birisi için Anadolu adı biraz şaşırtıcı da gelebilir, çünkü seçilen veriler bugünkü Anadolu'nun tamamını kapsamayıp, daha çok Galatia ve çevresindeki eyaletlerden gelmektedir. Bu aslında çok da anlamsız değildir, çünkü Anadolu'nun Eskiçağ tarihi ile ilgili eserlerde, eski Yunan kültürünün izlerinin yoğun olduğu Anadolu'nun batı bölgeleri daha çok yer etmektedir. Eserin ilk cildi, M.Ö. III. yüzyılın ilk çeyreğinde Keltlerin (ya da Galatların) Anadolu'ya gelişlerinden başlamakta ve Anadolu'da Roma yönetimini kuruluşu ve beraberinde gelen değişimler, kırsal yaşamın yönleri ve kent organizasyonlarının gelişimi, toplumsal ve siyasal krizler karşısında Anadolu toplumu ve Eskiçağ Anadolu ekonomisi konularını incelemektedir. *Anatolia*'nın ikinci cildi, Roma dönemi Anadolu'sunun din tarihini

¹ S. Mitchell, *Anatolia, Land, Men, and Gods in Asia Minor*, 2 cilt. (Oxford 1993)

² D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor* (Princeton 1950); T.R.S. Broughton, "Roman Asia Minor" T. Frank (ed.), *Economic Survey of Ancient Rome* (1938); A.H.M. Jones, *Cities of the Eastern Roman Provinces* (Oxford 1937).

Erken Bizans dönemine kadar araştırmaktadır. S. Mitchell'in sonraki yayınları arasında iki Pisidia kenti, Antiochea (Yalvaç yakınlarında) ve Cremna (Burdur, Bucak ilçesi Girme köyü), üzerine uluslar arası katımlı araştırma projelerinin ürünü olan iki monografidir³. Bu kitaplarda söz konusu kentlerin topografisi, arkeolojisi ve tarihi kalıntıları sahip oldukları tarihsel bağlama yerleştirilmektedir. Ülkemizde Batı dillerinden sürekli çeviriler yapılmasına ve bu çeviriler içerisinde Eskiçağ tarihi araştırmaları iyi de bir yer tutmasına rağmen, Mitchell'in özellikle *Anatolia* adlı eserinin henüz dilimize çevrilmemiş olması, yabancı yayınları izleyemeyen Türkiye'deki tarih meraklıları açısından ciddi bir kayıptır.

Bu yazı çerçevesinde esas olarak ele almayı istediğim eser, Stephen Mitchell ve Constantina Katsari'nin editörlüğünde, Roma dönemi Küçük Asya'sının bazı ekonomik faaliyet alanlarını mercek altına almaktadır. On üç farklı araştırmacının katkılarında ortaya çıkan *Roma Dönemi Küçük Asya Ekonomisinde Örüntüler* başlıklı bu eserin temeli, 2002 yılı Temmuz ayında İngiltere'de Exeter Üniversitesi'nde Roma dönemi Küçük Asya ekonomisi üzerine düzenlenen uluslararası bir konferansa dayanmaktadır. Bu konferansta sunulan kırkın üzerindeki tebliğ arasından, editörler tarafından seçilen çalışmalardan meydana gelen eser, beş ana konu etrafında yoğunlaşmaktadır: 1- Roma dönemi Anadolu tarımı ve arazi kullanımı, 2- Ticaret ve ticarî değişim, 3- Kentlerin ve tapınakların ekonomisi, 4- Parasal ekonomi, sikke basımı ve kullanımı 5- Nüfus hareketleri ve yerel ekonomiler arasındaki ilişkiler.

Editörler tarafından kaleme alınan 'Giriş' bölümü, M. I. Rostovtzeff ve M. Finley gibi Eskiçağ ekonomi tarihinin iki zirve isminin yaklaşımlarını ve bu alan üzerine yapılmış diğer modern çalışmaları ele almaktadır⁴. Rostovtzeff'in Helenistik Dönem ve Roma İmparatorluğu ekonomilerini, modern ekonomi perspektifiyle incelemesine karşın, Finley eski Yunanlıların ve Romalıların ekonomilerinin modern kategorilerle incelenmesine karşı çıkıyordu. Bu iki farklı yaklaşım, Batı'da Eskiçağ ekonomisi tartışmalarında farklı kutuplar olmaya devam etmekte ve Rostovtzeff'in eserleri Eskiçağ ekonomisi okuyacaklar için hâlâ başlangıç niteliğini taşımaktadır. Bu tür kategorileştirme tartışmaları gösteriyor ki, Eskiçağ ekonomi tarihi özellikle XX. yüzyılda hak ettiği ilgiyi görmüştür. Ne var ki, Eskiçağ ekonomisi bağlamında, Küçük Asya ekonomisini de değerlendiren editörlerin de belirttiği gibi, Roma dönemi Küçük Asya'sı İmparatorluğun en zengin ve en gelişmiş eyaletlerinden birisi olmasına karşın, bu bölgenin ekonomisini inceleyen çok az eser vardır.

Roma tarımının incelendiği ilk bölümde T. Corsten, Roma Küçük Asya'sındaki malikane arazilerini, Kıbratis (Burdur Gölhisar yakınlarında bir antik kent) örneğinde inceliyor. Epigrafik verilere dayanan Corsten, yazıtlardan tespit ettiği ailelerin malikanelerini idareleri ve malikane üzerindeki çiftçilerin statüsü ve dinsel yaşamları üzerinde duruyor. Corsten ana metnin sonuna çalışması içerisinde kullandığı ve daha önceden farklı yerlerde yayınlanmış on dört Yunanca yazıtın transkripsiyonunu da eklemektedir. Bu bölümün ikinci makalesinde J. Nollé, Eskiçağ Anadolu çiftçisinin vahşi hayvanlara ve tarla zararlılarına karşı verdiği mücadeleyi incelemektedir. Kurtçuklar, kaplumbağalar, çekirgeler, tarla fareleri, kızıl geyikler, tavşanlar, kuşlar, yaban

³ S. Mitchell (et.al.), *Cremna in Pisidia, An Ancient City in Peace and in War*, (Duckworth & The Classical Press of Wales: Londra & Swansea 1995); S. Mitchell & M. Waelkens, *Pisidian Antioch, The Site and its Monuments*, (Duckworth & The Classical Press of Wales: Londra & Swansea 1998).

⁴ M.I. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire* (Oxford 1926), *The Social and Economic History of the Hellenistic World* (Oxford 1941); M.I. Finley, *The Ancient Economy*, (Berkeley 1973).

domuzları gibi Küçük Asya tarımının geleneksel düşmanlarını teşhis ederek başlayan Nollé, çiftçilerin kendilerini ve ürünlerini bu zararlılara karşı korumak için ne tür tedbirler aldıkları sorusunu tartışmakta ve Anadolu çiftçisinin, tanrıların yardımını isteme, yakma, mekanik tuzaklar ve avcılık gibi yöntemlerle tarla zararlılarına karşı mücadelesini sürdürdüğü vurgulamaktadır. Konferansın düzenleyicisi ve kitabın baş editörü S. Mitchell, Küçük Asya ekonomisinde zeytin ve zeytinyağı üretiminin yerini incelemektedir. Mitchell, zeytin ve yağ üretiminin Roma dönemi Anadolu ekonomisinde son dönem Osmanlı ekonomisine oranla çok daha geniş bir yer tuttuğunu savunmaktadır. Mitchell ayrıca, Anadolu'nun zeytin coğrafyası üzerinde durarak, üretimin bölgesel düzeyde Anadolu kentlerinde nasıl dağıldığı ve özellikle Geç İmparatorluk döneminde imparatorluk *annonasının* (imparatorluk hazinesine yıllık olarak giren zirai ürünler) talepleriyle üretimin nasıl arttığını ve zeytin ve zeytinyağı dolaşımının nasıl organize edildiğini amfora verilerini dikkate alarak tartışmaktadır.

Anadolu ekonomisi kuşkusuz sadece tarıma dayanmıyordu. Tarımın yanı sıra ticaretin de ekonomik faaliyette göz ardı edilemez bir yeri vardı ki, Eskiçağ Anadolu tarihinin diğer önemli bir ismi olan B. Levick son çalışmalarının birisinde, Anadolu'nun hem sahip olduğu ulaşım imkanları ve hem de Helenistik kentleşme geçişini dikkate alarak, ticaretin Küçük Asya ekonomisindeki önemine işaret etmektedir⁵. Ticareti ve ticarî değişimi konu edinen ikinci kısımda deniz ticareti ve ticaretin mekanı tartışılmaktadır. D. Braund, Roma Küçük Asya'sının Karadeniz kıyısında gelişen deniz ticaretinin önemine dikkat çekiyor. Bu ticaret şüphesiz Karadeniz'in sadece bizim tarafımızda kalan kıyılarıyla sınırlı değildi. Karadeniz'in kuzey kıyılarıyla gelişen ticareti literatür, epigrafi ve arkeoloji verilerini bir araya getirerek analiz eden Braund, Küçük Asya'dan bazı bölgeleri içine alan Karadeniz etrafında oluşan coğrafi bütünlüğe dikkat çekmektedir. V. Köse, ticarî değişimin gerçekleştiği mekanın mimarî ve ekonomik önemini vurgulamaktadır. Helenistik ve Roma Anadolu'sunda agoraların etrafında kurulan pazaryeri yapılarının mimarî biçimlerini, yapısal özelliklerini inceleyen Köse (yirmi altı görsel materyalle birlikte), pazaryeri binasının kökeni, farklı modelleri (Bergama tarzı, Pisidia örnekleri) ve üstlendikleri işlevleri (mesela değeri yüksek malların satıştan önce depolandıkları yerler olmaları) üzerinde durmaktadır.

Eskiçağ Anadolu ekonomisi içerisinde, kent zenginleri, tapınaklar ve devlet ne kadar önemliydi? Yerel zenginlerin ve devletin Eskiçağ Anadolu ekonomisindeki rolünün önemli olduğu zaman zaman ileri sürülmekteydi. Ancak kent eşrafının, tapınakların ve devletin Anadolu ekonomisindeki yerinin değerlendirildiği buradaki üçüncü bölümü oluşturan makaleler, daha dengeli bir yaklaşım sergilemektedirler. A. Zuiderhoek, Anadolu lu hayırseverlerin bölgesel ekonomi üzerindeki rolünü, özellikle kamu binalarının yapımına sağladıkları katkılar çerçevesinde, Opramas adlı Likyalı bir zengin'in bağışları örneğinde tartışmaktadır. Hayırseverlerin ekonomi üzerinde rollerinin abartılmaması gerektiğini savunan Zuiderhoek, epigrafik verilere dayalı sayısal değerlendirmelerle bu katkının, seçkinlerin toplam gelirine oranının küçük bir yüzdesinden ibaret olduğunu belirtmektedir. G. Salmeri, Roma İmparatorluğu'nda eyaletlerin ekonomilerine merkezi iktidarların ne kadar müdahale ettiği sorusunu, Pontus ve Bithynia örneğinde özellikle Traianus ve Plinius arasındaki mektuplaşmalara dayanarak incelemektedir. Salmeri, merkezi iktidarın müdahalesinin gerisinde genellikle ideolojik ve siyasal nedenler bulunduğunu ve bu müdahalelerin çok sınırlı bir ekonomik etkiye sahip olduğunu tespit etmektedir. Bu bölümün son çalışması bölgesel ekonomilerde dinsel kurumların yerini incelemektedir. B. Dignas, Batı Anadolu'daki tapınakların ekonomik faaliyet boyutu

⁵ B. Levick, "The Roman Economy: Trade in Asia Minor and the Niche Market" *Greece & Rome* 51/2 (2004), s. 180-198.

üzerinde durarak dinsel kurumların ekonomik hayattaki rolüne dikkat çekmektedir. Tapınakların inşası sürecinde yaratılan ekonomik hareketlilik ve bu kurumların sahip oldukları gayri menkullerin işlenmesi ve idaresi, özellikle vergilerin toplanması ve mülklerin organizasyonu bölgesel ekonominin önemli bir bölümü olarak değerlendirilmektedir.

Roma İmparatorluğu'nun parasal ekonomisini temel alan kitabın dördüncü bölümü, parasal ekonominin Küçük Asya'daki yerini mercek altına almaktadır. M. Facella, M.Ö. I. yüzyıl ve M.S. I. yüzyıl arasında Kommagene krallığının (Adıyaman ve çevresi) ekonomisindeki Roma etkisi üzerinde durmaktadır. Kommagene krallığının kısa tarihinin beraberinde, arazi kullanımı, ticaret, yerleşim, vergi gelirleri ve tedavüldeki sikkelerin tipleri, basım yeri, para bastıran krallar ve para arzındaki hareketliliği yorumlayan Facella, bu krallığın ekonomisinin Roma ekonomisine entegrasyon sürecine de değinmektedir. S. Ireland ise Pontus ve Paphlagonia'da tedavüle çıkarılan sikkeleri incelemekte ve para basan kentleri ve yöneticileri, para basmayı zaruri hale getiren faktörleri, (siyasal, ekonomik, prestij) açıklamaktadır. Bu bölümün son çalışmasında kitabın editörlerinden C. Katsari, M.S. III. yüzyılda (özellikle Severuslar'dan (193-235) Gallienus'a kadar (259-268) Küçük Asya'da tedavüle çıkarılan paralarındaki değişimi konu edinmektedir.

Roma İmparatorluğu Eskiçağın ulaşım ve iletişim şartları içerisinde değerlendirildiği zaman, hareketli bir toplumdur. Aziz Paulus'un Hıristiyanlığı yaymak için hayatı boyunca katettiği mesafenin otuz bin km.'ye ulaştığını dikkate aldığımız zaman, ülke içi hareketliliğin önemini kavrayabiliriz. Kitabın son bölümü, askeri ve dinî nitelikli nüfus hareketlerinin yarattığı ekonomik faaliyetler üzerine yoğunlaşmaktadır. Büyük bir tüketici kitle olarak ordunun ekonomik hareketlilikteki yeri de, Eskiçağ ekonomisi çerçevesinde tartışılan konulardan birisidir⁶. H. Elton, III. yüzyılın askeri ve siyasal kriz döneminde, özellikle Anadolu'nun güney kıyılarının ekonomisinde Roma ordusunun yarattığı etkiyi göz önüne almaktadır. Kilikya'da ortaya çıkan sikkeleri diğer eyaletlerin buluntularıyla karşılaştıran Elton, sikke basımı ile asker mevcudiyeti arasındaki ilişkinin abartılmaması gerektiğini, çünkü bölge halkı ile Roma ordusu arasındaki ticari değişimin boyutunun, sanılanın aksine büyük olmadığını savunmaktadır. Elton ayrıca askeri lojistiğin nakliyesinde kullanılan deniz ve kara taşımacılığının nasıl organize edildiği sorusunu da tartışmaktadır. T. Kaçar, kilise konsillerinin Küçük Asya ekonomisi üzerinde yarattığı geçici ekonomik hareketliliğe dikkat çekmektedir. Bu konsillerin bir dereceye kadar pagan dinsel festivalleri andırdığını savunan Kaçar, kilise konsillerinin ev sahibi kentlere geçici bir ekonomik canlılık getirdiğini ve bu geçici canlılığın, bazen kalıcı yapıların ortaya çıkışını teşvik ettiğini ileri sürmektedir.

Görsel olarak elliden fazla fotoğraf ve çizimle desteklenen bu eser, Anadolu ekonomi tarihinin kapsamlı bir değerlendirilmesi değildir, daha ziyade, farklı ekonomik faaliyet alanlarının altını çizerek, Eskiçağ Anadolu ekonomisinin özelliklerini kavramamıza katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Esere katkı yapan yazı sahiplerinin önemli bir kısmının, Anadolu'da arkeolojik, epigrafik ve müzey araştırması gibi deneyimlere sahip olmaları ve dolayısıyla Anadolu coğrafyasını yakından tanımaları, kuşkusuz bu eseri daha değerli hale getirmektedir.

TURHAN KAÇAR

⁶ Mesela yıllar önce Erik Gren, Roma ordusunun ihtiyaçlarının karşılanmasında özellikle Roma'nın Küçük Asya eyaletlerinden nakledilen ürünlere ve bu durumun yarattığı ticaret trafiğine dikkat çekmişti. E. Gren, *Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römischen Kaiserzeit*, (Uppsala 1941).